

Mål og Mæle

Farø, Ken Joensen; Elbro, Carsten; Boye, Kasper; Hansen, Erik; Lund, Jørn

Published in:
Mål og mæle

Publication date:
2006

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Farø, K. J., Elbro, C., Boye, K., Hansen, E., & Lund, J. (2006). Mål og Mæle. *Mål og mæle*, (4).

fs

mål+mæle

4

De små der ligner fiskerogn

Grønlandsk er så forskelligt fra dansk, som tænkes kan. Men sproget er i sit ordforråd blevet påvirket af den tidligere kolonimagt gennem 300 års sprogkontakt. Lektor ved Grønlands Universitet Birgitte Jacobsen skriver side 7

Tysk er übercool

På det seneste er der kommet nye låneord fra tysk – især inden for kultur- og forretningslivet. Vibeke Winge ser på både de gamle og de nye germanismer. Læs side 15

Hvad hvis du vandt?

Katte ville vælge Whiskas, lyder reklamen. Den sproglige form er irrealis, for det er kun noget kattene ville, hvis de kunne. Læs om fordele og ulemper ved at bruge irrealis i et reklameslogan side 22

Det Nye Testamente som fælles kilde

Både russisk og dansk er fulde af udtryk, som stammer fra Bibelen. Nogle udtryk er fælles men bruges alligevel ikke helt ens. Andre udtryk har udviklet sig forskelligt i de to sprog. Oxana Steen analyserer dansk-russiske bibeludtryk. Læs side 25

Årets ord

Vi har lavet en liste over de første af læsernes og Redaktionens forslag til Årets ord. Se den på side 32

KØBENHAVNS UNIVERSITET
INSTITUT FOR NORDISKE STUDIER OG SPROGVIDENSKAB
LINGVISTISK BIBLIOTEK
Njalsgade 122.5.23
2000 København S
FRAU • K

Sprogligheder	2
Kalker i grønlandsk	7
Anglicismer	14
Fra spielverderber til Supergeil	15
Tænk hvis du vandt!	22
At si myggen fra eller at sluge kamelen?	25
Årets ord – de første nomineringer	32

Vores oplevelse af sproget som noget givet slører, at det er et fremmed fænomen. Sproget er ikke alene et evolutionært ekstrem, men en evolutionær afvigelse.
(Terrence Deacon, The Symbolic Species, 1997)

2700

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til redaktionen. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Carsten Elbro
Institut for Nordiske Studier
og Sprogvidenskab,
Københavns Universitet,
Njalsgade 120,
2300 København S
E-mail: ce@hum.ku.dk

? Grammatik og kommaregler

Prøv engang at betragte følgende komplekse sætning med kommaterering for øje: *Jeg vågnede da klokken slog syv og fabriksfløjterne begyndte at pibe*. Som den står, kan den læses på to måder:

- (1) 'Jeg vågnede da klokken slog syv, og så begyndte fabriksfløjterne at pibe'.
- (2) 'Det var da klokken slog syv og fabriksfløjterne begyndte at pibe, at jeg vågnede'.

Samtidig er det umuligt at afgøre, om sætningen og *fabriksfløjterne begyndte at pibe* har hel- eller ledsætningsstruktur. Det spørgsmål, som skal rejses her, er følgende:

Hvilken læsning understøtter kommaterering efter hver af de gældende kommaregler ("traditionelt" og "nyt" komma)? [Forkortet af red.]

De bedste hilsner
Søren Lund

! De to læsninger af den komplekse sætning er forbundet med hver sin tolkning af sætningen og *fabriksfløjterne begyndte at pibe*. Læsning (1) indebærer, at sætningen tolkes som en helsætning, der er sideordnet med helsætningen *jeg vågnede* Læsning (2) indebærer derimod, at sætningen og *fabriksfløjterne begyndte at pibe* tolkes som en ledsætning, der er sideordnet med ledsætningen *da klokken slog syv*. Tvetydigheden kan kun delvist opløses vha. kommaterering. Men problemet har faktisk ikke noget at gøre med forskellen på "traditionelt" og "nyt" komma. Den forskel er kun relevant for ledsætninger, der er underordnet den konstruktion, de efterfølger. Det er ikke tilfældet med sætningen og *fabriksfløjterne begyndte at pibe*. Den indledes netop af en sideordningskonjunktion (og).

Problemet skyldes, at hvis sætningen og *fabriksfløjterne begyndte at pibe* læses som en ledsætning, så er det en sideordnet ledsætning, der deler underordningskonjunktion (*da*) med den foregående ledsætning. Foran sådan en sideordnet ledsætning er både det "traditionelle" og det "nye" komma

valgfrit. Udeladelse af komma foran og markerer entydigt sætningen og fabriksfløjterne begyndte at pibe som en ledsætning – nemlig en sideordnet ledsætning, der deler underordningskonjunktion med den foregående ledsætning:

Jeg vågnede(,) da klokken slog syv og fabriksfløjterne begyndte at pibe.
Komma foran og er derimod ikke entydigt:

Jeg vågnede(,) da klokken slog syv, og fabriksfløjterne begyndte at pibe.

Et sådant komma kan skyldes, 1) at man opfatter *og fabriksfløjterne begyndte at pibe* som en helsætning (foran hvilken der efter alle gældende regler altid skal komma), eller 2) at man opfatter sætningen som en sideordnet ledsætning, men betjener sig af muligheden for at sætte komma foran den.

Den, der følger de gældende kommaregler, har således ikke altid mulighed for at opløse tvetydigheder med sin kommatering. Ligesom man kan støde på tvetydige ord, kan man støde på tvetydige kommaer.

KB

? Orddannelse og gennemskuelighed på dansk og tysk

Jeg har boet i Tyskland og har beskæftiget mig en del med tysk (oversættelse af årsrapporter, brugsanvisninger, montagevejledninger og andet teknisk materiale). Det er gået op for mig, at dansk indeholder utallige ord, hvor man ikke kan se egenskaberne for sig, hvorimod de tilsvarende tyske ord ofte i sig selv beskriver, hvilke egenskaber der er tale om. Man kan faktisk i stor udstrækning slå op i en dansk-tysk

ordbog og få forklaret danske ords betydning, se fx:

skøde: Grundstückkaufvertrag;
hi: Winterlager; dvale: Winterschlaf;
genvej: kürzerer Weg; ødegård: einsam gelegener Hof; slud: Schneeregen; stejleplads: Trockenplatz für die Netze;
moster: Schwester meiner Mutter;
tyvstart: verfrühter Start; guf: was Leckeres; lur: Schläfchen; letmælk: fettarme Milch; gylp: Hosenschlitz; hævd: Gewohnheitsrecht; døgn: Tag und Nacht;
rasp: Paniermehl; sparke: mit Füßen stoßen; harke: tief geräuschvoll rauspern; hysse på: e-m bedeuten, dass er schweigen soll; tinglyse: ins Grundbuch eintragen; skule: böse schielen; ngt er en tilsnigelse: etw stimmt nicht ganz mit der Wahrheit überein; klam: nasskalt; drøj: wirtschaftlich im Verbrauch.

Tysk tankegang og folkesjæl kommer måske ind i billedet (den tyske grundighed)? Oversigten forklarer måske også, hvorfor fx en tysk betjeningsvejledning kræver ca. 35% mere "plads" end den tilsvarende danske. [bearbejdet af red.]
Med venlig hilsen
Berndt Nyborg
Tølløse

! Materialet er rigtignok interessant, for det kunne se ud, som om tysk orddannelse generelt er mere "genemsigtig" end dansk. Men det er spørgsmålet, hvad eksemplerne reelt siger om dette fænomen. Vi har at gøre med problemet ordbøger som kilde til sprogstudier. Ordbogsforfattere er grundlæggende under pres, man skal jo finde en måde at gengive opslagsordet på. Det gør det i nogle tilfælde nødvendigt at beskrive det. Det er det, som

er sket i bl.a. *ødegård*, *tilsnigelse*, *drøj* og *harke*. Nogle gange må man også tilskrive oversættelsen ordbogsforfatterens manglende evne til at finde en bedre gengivelse: Psykologisk er det nemmere at omskrive et uigennemsigtigt ord med en gennemsigtig forklaring end at komme på en mere kompakt, uigennemsigtig oversættelse. Det tyske materiale består delvist af ord og konstruktioner, man i modsætning til det danske ord næppe eller meget sjældent finder brugt i autentisk tysk, selv om de er grammatisk mulige (fx *tief Geräuschvoll räuspern* og *Trockenplatz für die Netze*). Desuden gengiver "oversættelserne" ikke altid helt det samme indhold som opslagsordet. I andre tilfælde ville man i tysk i virkeligheden ofte bruge helt andre udtryk end de angivne: for *moster* "Tante", for *døgn* "Tag" eller "24 Stunden". *Schneeregen* er reelt et af de få klare eksempler, der illustrerer fænomenet. Hvis man i en ordbog bevæger sig fra tysk til dansk, vil man i øvrigt opleve præcis det samme, fx Sog: "kølvandshvirvel", Theke: "bardisk" og Vettel: "ækel gammel kælling"

Tosprogsordbøger er altså ingen 1:1-gengivelse af, hvordan forholdet mellem sprog ser ud, men et mere eller mindre vellykket menneskeligt forsøg på at tilbyde hjælp til at løse nogle af de problemer, sprogforskellene udgør. Med tysk grundighed har det i hvert fald næppe noget at gøre. Men det betyder ikke, at der ikke kan være noget om snakken; det vil bare kræve en anden metode at bevise, at tyske ord er mere gennemsigtige end danske. Vi tager nok debatten op igen på et senere tidspunkt og henviser i øvrigt til, at der

er en artikel om *ordlængde* i dansk-tysk på vej.

KF

? Fra *dem* til *de*

Der er i de senere år (et bekvemt elastisk begreb) sket en udvikling inden for brugen af stedordene *de* og *dem*, der vistnok ikke har været omtalt i *Mål og Mæle*. Det drejer sig om anvendelsen efter forholdsord, der følges af relativsætning: For *de*, *der gider* eller *til de*, *der flygter* (Information 13.9., hhv. s. 1 og s. 21, sp. 6). Formentlig virker denne sprogbrug påfaldende for dem, der, som jeg, tilhører den ældre generation. Mht. dens opståen er jeg hidtil gået ud fra, at der oprindeligt er tale om en overkorrekt form: Man ved, at *de* som grundled foran relativsætning ofte bliver erstattet af *dem* (*dem, der får kontanthjælp*, må ikke arbejde) og at dette af mange betragtes som ukorrekt, og så "overkorregerer" man og erstatter også efter forholdsord fulgt af relativsætning *dem* med *de* (*for de, der gider*).

Men måske er der nuancer i den ny sprogbrug, som undslipper opmærksomheden hos os, der altid bruger *dem* efter forholdsord. Det førstnævnte citat står i en overskrift på Informations forside, men i næste linje skriver forfatterne (der er 2): *For dem, der gider læse*. Er der en betydningsnuance mellem de 2 udtryk eller bruger samme person de 2 konstruktioner i flæng?

Der er selvfølgelig også den mulighed, at de to forfattere har hver sin sprogbrug, men i så fald virker det påfaldende, at de ikke har ensrettet sprogbrugen her. Endelig er der den

mulighed, at overskriften er valgt af en medarbejder, som ikke har spurgt om forfatterens mening.

Jeg ville gerne høre redaktionens mening om fænomenet, om grundene til og tidspunktet for dets opståen, og om mulige betydnings- eller stilnuancer i nutidsdansk mellem de 2 måder at bruge *de* og *dem* på.

Børge Spang-Thomsen
Birkerød

! Emnet har været behandlet i Mål og Mæle før, nemlig i årg. 10, nr. 3 og i årg. 15, nr. 4. Men det ville nok være en god ide med en hel artikel om de snørklede danske kasusproblemer: *jeg/mig, hun/hende, de/dem* osv. Det har vi skrevet på huskesedlen.

Jeg kender ingen som lægger en betydningsforskel i *de/dem* efter præposition, og ingen håndbøger eller grammatikker antyder noget, men det kunne jo være en interessant opgave for *de/dem* der kigger dybt i sproget.

Mht. fænomenets alder ser det ud til at de eksisterende skriftlige kilder ikke har noget at melde før ca. 1700. Men vi finder det skam hos selveste Holberg, fx *man fordrede af de, der antages udi geistlig Orden fast intet andet, end at de skulde kunde læse og synge* (1738).

Vi vender tilbage til emnet. Indtil da kan jeg henvise til Politikens *Håndbog i Nudansk og Rigtigt Dansk*.
EH

? Ledstilling i ja/nej-spørgsmål

Jeg er kommet i kontakt med en italiener, som bor i Danmark. Vi mødes en gang om ugen og har hver gang en dansklektion og en italiensklektion.

Det er særdeles givende: gratis eneundervisning.

Noget, der volder italieneren meget store problemer, er dansk ledstilling. I modsætning til fremsættende helsætninger (*Det er sandt*) har helsætninger, der udtrykker ja/nej-spørgsmål, ofte omvendt ledstilling (*Er det sandt?*).

Men der er to undtagelser fra den regel:

1) Intonationsspørgsmål: Helsætninger med ligefrem ledstilling (*Det er sandt*) kan gøres spørgende ved hjælp af intonationen – eller i skriften ved hjælp af et spørgsmålstegn (*Det er sandt?*).

2) Spørgsmål indledt med *mon*: Ordet *mon* kan stå i en helsætning med omvendt ledstilling (*Er det mon sandt?*), men når det indleder spørgende helsætninger, bliver der ligefrem ledstilling (*Mon det er sandt?*).

Mit spørgsmål er følgende: Er der andet end ovenstående, der bevirker ligefrem ledstilling i en helsætning, der udtrykker et ja/nej-spørgsmål?
[Forkortet af red.]

Venlig hilsen

Jørgen Madsen
Varde

! Dansk har ganske rigtigt tre midler til at markere ja/nej-spørgsmål i helsætninger: "omvendt ledstilling", intonation og indledning med *mon*. I ledsætninger markeres ja/nej-spørgsmål med konjunktionen *om*, jf. *De spurgte om det var sandt*.

Men det er strengt taget misvisende at tale om "omvendt" og "ligefrem" ledstilling. Der er to træk, der adskiller den spørgende helsætnings-

ledstilling i *Er det sandt* fra den fremsættende helsætningsledstilling i *Det er sandt*. 1) Der står ikke noget foran det finitte verbal (*er*). 2) Subjektet (*det*) står efter det finitte verbal. Det er imidlertid kun det første træk, der systematisk adskiller spørgende helsætningsledstilling fra fremsættende. Det er fuldt ud muligt for fremsættende helsætninger at have subjektet efter det bøjede verbum. Blot må der så stå et andet led end subjektet foran det bøjede verbum, jf. *Måske er det sandt*, *Alligevel er det sandt*, *Sandt er det*. Der er altså ikke noget "omvendt" ved *Er det sandt*, men der er noget der mangler: Der står ikke noget foran det bøjede verbum. Ligeledes er der ikke noget "ligefremt" ved *Det er sandt*. Pladsen foran det bøjede verbum er blot udfyldt med subjektet, der så

nødvendigvis mangler på sin plads efter det bøjede verbum.

Både med fremsættende og med spørgende helsætningsledstilling er det altså muligt at lade subjektet efterfølge det bøjede verbum. Denne mulighed eksisterer derimod ikke i helsætninger indledt med *mon*. Man kan ikke sige *Mon er det sandt*? Muligheden eksisterer normalt heller ikke i ledsætninger. Man kan sige ... *om det er sandt*? og ... *fordi det er sandt*, men ikke ... *om er det sandt*? og ... *fordi er det sandt*. Strengt taget kan sætninger indledt med *mon* således bedst beskrives som helsætninger med ledsætningsstilling – men det er nu ikke nødvendigvis den bedste måde at beskrive dem på for en italiener, der er ved at lære dansk.

KB

mål+mæle

Mål og Mæle
ISSN 0106-567X

Redaktion:
Carsten Elbro (Sprogligheder), Erik Hansen,
Jørn Lund, Ken Farø, Kasper Boye

Typografisk design: Henrik Birkvig

Skrift: FF Olsen

Ekspedition og produktion:
Grafisk Trykcenter A/S
Niels Lambertsens Vej 6
6705 Esbjerg Ø
Telefon 76 109 110
E-post: kd@gte.dk

Mål og Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er 215,00 kr. pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Grafisk Trykcenter. Hertil henvender man sig også om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål og Mæle sendes til:

Carsten Elbro,
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab, Københavns Universitet,
Njalsgade 120, København S

eller som elektronisk post til ce@hum.ku.dk

Hjemmeside: www.cphling.dk/maal+mæle

Sproglig kalkering i grønlandsk

Sproget ændrer sig hele tiden. De nye generationer udtaler ordene anderledes end de forrige. Og nye måder at leve på kræver nye ord, og uden at man lige kan se en grund, bliver gamle ord brugt på en ny måde eller i nye sammenhænge. I dag er der nogle der siger at det og det ikke lige kan klares *over natten*, nogle siger *giv mig et kald* når de vil have én til at ringe til sig, og nogle slår i bordet og siger *nok er nok!* (se også listen s. 14, red.).

Det er udtryk der er bygget over en fremmed skabelon eller er kalkeret fra et andet sprog, i dette tilfælde engelsk. Er det noget nyt, eller har der altid været sådanne fremmedartede udtryk der på den måde lister sig ind i sproget ad bagdøren?

Lån og efterligninger

Dansk har gennem tiderne optaget en mængde låneord og vendinger fra fremmede sprog. Nogle af låneordene er så gamle og veletablerede, både i brug, udtale og stavning, at man ikke tænker på dem som fremmede, og der skal sprogforskere til at fortælle os at *kirke*, *natur*, *bager*, *lugt*, *bøf*, *sovs*, *kartoffel*, og *kiks* er ord vi har lånt fra græsk, latin, tysk, fransk, italiensk og engelsk gennem tiderne.

Men dansk har også indlånt vendinger og udtryk fra fremmede sprog på en indirekte måde, nemlig ved at kalkere de fremmede udtryk til dansk, som når vi sætter *nogen stolen for døren* med et udtryk der er kalkeret

fra tysk: *jm den Stuhl vor die Tür setzen* (selv om udtrykket ikke betyder helt det samme). Vi har mange af den slags gamle, veletablerede lånte udtryk, som ingen opfatter som fremmedartede. I dag er der vist ingen der føler ubehag ved at poste et brev, selv om udtrykket er med som eksempel på en *Anglicisme* i Salmonsens konversationsleksikon (1915-1930).

Sproglige kalkeringer kaldes *kalker* (fra fransk *calque*), eller *oversættelseslån*, fordi man låner det fremmede udtryk, men oversætter det ord for ord til sit eget sprog. Med et dagligdags udtryk kunne man også kalde det for *efterligninger*. Oversættelseslån er ikke begrænset til faste vendinger, men findes også i sammensatte ord som fx *græsrodder* og *hjernevask*, der er kalkeret fra engelsk *grassroots* og *brain wash*.

En særlig slags kalkering har vi i de tilfælde hvor samme ord findes i begge sprog, men med lidt forskellig betydning, og hvor man så kalkerer betydningen fra det fremmede ord over på vores eget; det kaldes derfor *betydningslån*. Når noget "trænger til et løft" bruger man ordet i en (ny, overført) betydning som vi har lånt eller kalkeret fra det engelske *lift*. Ligesom "den ultimative gyser" ikke har noget med *ultimatum* at gøre, men betyder 'en suverænt god gyser', hvor vi har kalkeret betydningen fra det engelske *ultimate*.

For nemheds skyld bruger jeg her

begrebet *kalker* både om *oversættelseslån* (efterligninger af flerleds-udtryk, enten det er hele vendinger eller sammensatte ord) og *betydningslån* (efterligning på enkeltords-niveau, af betydningen alene).

Kalker folk og folk imellem

Den der producerer en kalke i tale eller skrift (afsenderen), må i sagens natur kende det fremmedsprog der kalkeeres fra; den der hører eller læser en kalke (modtageren), kender måske udtrykket fra det fremmede sprog og opdager på den måde at der er tale om en kalke. Hvis modtageren ikke er fortrolig med udtrykket fra det fremmede sprog, kan det selvfølgelig ske at vedkommende tolker det på sin egen måde eller endda måske slet ikke forstår det. For eksempel betyder *kick ass* på engelsk noget med at være ubehageligt kommanderende over for folk, mens *sparke røv* på dansk også kan bruges om nogen eller noget der er fremragende godt. Der gik lang tid før jeg fandt ud af hvad udtrykket betyder på dansk.

Men mange kalke er selvindlysende, som fx *hav en god dag* fra engelsk *have a nice day*. Og hvis nogen taler om at det og det ikke kan ske *over natten*, vil man af sammenhængen kunne regne ud hvad det betyder, selv om man måske ikke kender den engelske kilde, *over night*.

Det er almindeligt at sproget afspejler hvilken gruppe man tilhører; man kan fx bruge det til at understrege et fællesskab med samtalepartneren (inkluderende), ligesom man kan bruge sproget til det modsatte (ekskluderende). Man kan bruge specielle

udtryk eller måder at tale på for at signalere sit tilhørsforhold til sociale grupperinger som fx det dannede borgerskab, "åndseliten", café-kulturen, sportsklubben, bodegakulturen, de multietniske ungdomsgrupper i storbyerne osv. – eller til faglige grupperinger som fx pædagoger, læger eller computernørder.

Kalker kan også bruges som signal, og det er meget forskelligt hvordan folk reagerer på kalke. Nogle synes simpelthen bare det er irriterende eller ligefrem skændigt at modersmålet bliver tilsidesat. Og hvis man ikke helt forstår udtrykket, fordi man ikke kender det fremmede sprog (godt nok), kan det virke som om afsenderen signalerer "*jeg kan fremmedsprog, og jeg kender til de her ting (i modsætning til dig)*", dvs. at kalke også kan bruges til at inkludere eller ekskludere modtagerne.

De europæiske sprog: sprogligt og kulturelt fællesskab

Når man ser på sprogene omkring os, ikke bare i Norden, men videre ud i Europa, viser det sig at der er mange faste udtryk og vendinger, der går igen i flere sprog. Vi kan genkende det latinske *circumstantia* i både den tyske kalke *Umstand* og den danske (via den tyske) *omstændighed*. Og man kan sætte sig mellem *to stole* på både latin, dansk, tysk, engelsk og fransk. Der er et kulturelt fællesskab som først blev formidlet på latin, så på tysk og fransk og senere engelsk; og det sproglige slægtskab mellem de europæiske sprog gør, at man forholdsvis nemt kan kalkere udtryk på tværs af sprogene. Projektet *Widespread Idioms in Europe and bey-*

ond undersøger netop dette slægtskab, se <http://www.piiirainen.homepage.t-online.de/aim.html>. Det betyder ikke at to ensartede udtryk nødvendigvis betyder helt det samme, ligesom man også kan have den omvendte situation, hvor samme idé udtrykkes forskelligt fra sprog til sprog, fx når danskerne *køber katten i sækken*, mens englænderne *køber en gris i sækken* (*buy a pig in a poke*).

Men hvad med kalker til sprog der ligger uden for den europæiske kulturkreds og hvor sproget er helt anderledes?

Grønlandsk og faste vendinger

Idiomatiske vendinger som *tage benene på nakken*, *træde i spinaten*, *der er hverken hoved eller hale på ngt.* osv. er kendetegnet ved at være billedlige udtryk for et enkelt ord eller begreb. For eksempel kunne man oversætte ovennævnte udtryk til hhv. 'skynde sig', 'dumme sig' og 'noget er uforståeligt'. Idiomer bruges bl.a. til at gøre talen mere livlig – man erstatter et nøgternt ord eller begreb med et mere farverigt, billedligt og fyndigt udtryk.

Grønlandsk har selvfølgelig talemåder og ordsprog fra den mundtlige tradition, men i sammenligning med dansk, engelsk, tysk, fransk osv. har sproget kun relativt få idiomatiske vendinger som dem der er nævnt ovenfor. Det hænger måske sammen med den forholdsvis unge skriftsprogstradition, men der kan også være andre grunde. Nu skal man som regel ikke beskrive sprog ud fra det der *ikke* er i sproget – men lige netop i denne sammenhæng, hvor det drejer sig om kalkering af idiomer fra ét sprog til et sprog uden (så mange) idiomer, er det relevant.

Grønlandsk sprogstruktur

Grønlandsk er et såkaldt polysyntetisk sprog, dvs. at et enkelt ord kan indeholde ikke bare et eller to, men mange afledningsendelser (afledningssuffixer), fx *ipukatakkiartuinnaarpoq* 'han blev bare mere og mere træt af at ro' (*ipu* 'at ro', + *katak* 'bliver træt af' + *kiartu* 'mere og mere' + *innar* 'bare' + *poq* (bøjningsendelse).) Sådan et sprog er smidigt, når det gælder om at danne nye ord for nye begreber, og dem kom der mange af efter den danske kolonisering i 1721. Sproget er fuldt af sådanne orddannelser, fx *pujorsiuat* 'kompas' (bogstavelig betydning: "apparat til når det er tåge"), *suaasaqqat* 'byggryn' ("de små der ligner fiskerogn"), *qaqorsaas* 'sæbe' ("noget man bruger til at gøre noget hvidt med"). Det betyder ikke at man ikke optog låneord – *tupak*, *sunoorsit*, *eertat* (tobak, snus, (gule) ærter) kom tidligt ind i sproget. Efter moderniseringen (læs: *daniseringen*) i 1950'erne og 1960'erne tog importen af låneord fart, men der bliver stadig lavet mange nydannelser, fx *qarasaasiaq* ("kunstig hjerne") for 'computer' og *anillatsippaa* 'printer det' ("lader det slippe ud"). Der var for øvrigt også engang hvor vi i Danmark talte om en *elektronhjerne*.

To sprog i ét samfund

Grønlandsk har været i kontakt med dansk i knap 300 år, og der er især i de senere år kommet en del danske låneord ind grønlandsk, eller engelske via dansk. Kalker fra dansk, *danismer*, er ikke et nyt fænomen, men de har tidligere været begrænset. Først i de senere år er der begyndt at komme så

mange danismer i grønlandsk at det er blevet et tema i sprogdebatten.

Dansk og grønlandsk lever side om side i Grønland i dag; ikke at alle grønlandere er tosprogede – og slet ikke danskerne – men mange er. Aviser, officielle skrivelser, reklamer, skilte osv. skrives på begge sprog, og de grønlandere som er tosprogede er vant til at skulle holde tale på begge sprog og lade sig interviewe på samme i radioen. Hvis man vil have en højere uddannelse, må man være god til dansk, for de fleste af lærerne er danske, og i hvert fald lærebøgerne er på dansk. Mange unge tager på efterskole i Danmark, netop for at konsolidere deres dansk. I øvrigt har internet og satellit-tv betydet at der cirkulerer mere dansk – og engelsk – rundt i hverdagen.

Netop den tosprogede situation gør at mange nye begreber i dag kommer ind som oversættelseslån. I praksis kan det være svært at afgøre om et givet udtryk er en danisme eller en spontan beskrivelse, som når fx *tandhjul* hedder *assakaasoq kigutaasalik* = ("hjul med tandlignende [tingester]") og *tørmælk* hedder *immuit panertut* ("mælk tørret"). Men når *den tredje verden* kaldes *silarsuup pingajuat*, er det klart et oversættelseslån, led for led (hvad det også er på dansk, her fra engelsk).

Hvad med kalker i grønlandsk?

For nogle år siden gennemførte jeg en lille pilotundersøgelse af holdningen til danismer i grønlandsk. Undersøgelsen var inspireret af Pia Jarvads undersøgelse af anglicismer i dansk (*Nye ord – hvorfor og hvordan?*, 1995).

Jeg var dels interesseret i hvorvidt der var forskel på de forskellige typer danismer, idet jeg havde en ide om at oversættelseslån af hele fraser (ord for ord-oversættelser) stred mere imod sprogfølelsen end betydningslån (hvor et ord bruges i en ny betydning, inspireret af et fremmedsprog). Dels var jeg interesseret i hvorvidt sprogbrugerne mente ét og gjorde noget andet, dvs. om de var skeptiske over for andres brug af danismer, men faktisk brugte dem selv. Endelig var jeg også interesseret i at se om alder spillede en rolle for holdningen til danismer, idet man kunne forvente at de ældre var mere afvisende end de yngre. Materialet var begrænset, så jeg kunne ikke inddrage andre faktorer som fx uddannelsesbaggrund eller bosted (by/bygd), selv om det givetvis er relevant. Alle deltagerne var derfor udvalgt så de havde samme uddannelsesbaggrund (høj) og bosted/opvækststed (større by). Det blev selvfølgelig tjekket at alle de danismer der indgik i undersøgelsen faktisk også blev opfattet som danismer af informanterne. Jeg inddelte danismerne i forskellige kategorier efter den sproglige form og struktur, betydningen og brugen i den aktuelle kommunikative situation.

Holdninger til danismer i grønlandsk

Der var en tendens til at de ældre var mindre tolerante over for danismer end de yngre; men materialet er som nævnt begrænset, og der var store individuelle variationer. Faktisk var det en af de unge der var mest afvisende over for danismer.

Der var derimod et mere klart bil-

lede med hensyn til danismernes form og indhold, forstået på den måde at uanset om man generelt var tolerant eller afvisende over for danismer, var der nogle danismer som alle var enige om var mere acceptable end andre. Det vil sige at der var en form for rangorden mellem de forskellige typer danismer.

Danismer som har fysisk forankring i tid, rum eller noget kropsligt var generelt mere acceptable end danismer som ikke har – eller som forudsætter kendskab til det danske udtryk. Det vil sige at danismer som *ullormiit ullormut* 'fra dag til dag' og *niaqoqarani pamioqanngilaq* 'der er hverken hoved eller hale på noget' var mere acceptable end danismer som *nikorfaannarlunga* 'på stående fod' ('jeg-blot-stående-oprejst'). Det sidste udtryk forudsætter at man kender det danske udtryk. På den anden side var *nikorfaannarlunga* 'på stående fod' mere acceptabelt end udtryk som *sillittumik isumaqatigiipput* 'der er bred enighed om', hvor man på grønlandsk snarere bruger en afledningsendelse (et afledningssuffiks) til at udtrykke forstærkning. Det første udtryk, *nikorfaannarlunga*, er syntetisk, opbygget ved hjælp af endelser, mens det andet, *sillittumik isumaqatigiipput*, er analytisk, opbygget ved hjælp af flere ord. Begge ord hører til politikersprog, så i den henseende er de ens.

Der var også generel skepsis over for udtryk som *qernertuunanilu qaqortuunngilaq* 'er hverken sort eller hvidt' med en lidt underlig farvemetafor. Udtrykket er i øvrigt en pudsig "pseudo-danisme", bygget over noget med "er ikke kun sort eller hvidt"; man kan

opfatte udtrykket som et nydannet idiom som *sådan* – det nye består i at man overhovedet udtrykker sig ved hjælp af et idiom, selv om det ikke er en direkte kalke. Og at udtrykket er nydannet, ses af at mange sprogbrugere studser over det.

Når ting 'kommer på bordet': *nerri-viup qaanut ilineqarput*, er det ikke alle der synes om det, men det er under alle omstændigheder mere acceptabelt end når nogen 'kommer ind i kommunalbestyrelsen' *kommunalbestyrelsemut iserpoq* eller når en formand 'skal sidde i to år' *ukiuni marlunni isiasussanngorpoq*. De to sidste udtryk opfattes helt bogstaveligt, nemlig hhv. at man går ind i et *rum*, og at man sidder på en *stol*; så begge virker lidt komiske. Når det førstnævnte udtryk (ting 'kommer på bordet') er mere acceptabelt, skyldes det måske at det i højere grad bygger på en metaforisk tankegang, hvor de to sidste virker mere som blot direkte oversatte.

I det hele taget var der en meget negativ holdning til de danismer som bar præg af at være her-og-nu-oversættelser; som nævnt medfører den tosprogede publikationspolitik at mange grønlandske tekster vitterlig er oversættelser fra dansk, og der er måske ikke altid tid til at tjekke kilde-sprogets betydningsnuancer. Helt komisk virker det når en dansk avisoverskrift 'Dér ligger hunden begravet' på grønlandsk blev oversat direkte til *Tassani qimmeq iliveqarpoq*. Udtrykket forstås helt bogstaveligt, og giver overhovedet ikke mening på grønlandsk, med mindre man kender det danske udtryk. Et andet eksempel er *qernertumik taxarsiuineq* 'sort taxakør-

sel' der blev brugt i den grønlandske tv-avis. Journalisten kendte givetvis det danske udtryk – men i landet sad der folk som troede indslaget handlede om dem der kørte med slukkede lygter.

På den anden side er der også en del udtryk i omløb i daglig tale, især blandt unge, hvor man laver danismer for sjov, som en særlig jargon. Nogle af dem bliver hængende, som fx *itisuumik tigunagu* 'tag det ikke så tungt' (egl. "tag det ikke så dybt"). Det udtryk hører fortrinsvis til blandt de unge tosprogede grønlændere. Ved at lege med sproget på den måde markerer man at man tilhører gruppen af "unge, tosprogede grønlændere" – den gruppe der i mange henseender har stor prestige også i en tid med *grønlandisering*. Og de unge nøjes ikke med at lege med danismer; engelsk er på fremmarch også i Grønland, så de unge er også *blue* ('nedtrykte') på grønlandsk: *tungujortu-innaavunga* ('jeg er bare helt blå').

Den mest omdiskuterede danisme er den hvor man 'tager bussen' – *bussit tiguai*. Det udtryk er blevet diskuteret i mange år som eksempel på de unges lemfældige omgang med det grønlandske sprog. *Tiguai* skal retteligt forstås i helt konkret betydning. Men i mellemtiden har den overførte betydning bredt sig også til andre udtryk, så folk nu både "tager" ferie, eksamen, ansvar og guldmedalje i sport – og man kan også "tage" noget til efterretning eller "tage" noget som en opmuntring på grønlandsk. Imens står der stadig blæst om busserne; men én af de ældste deltagere i undersøgelsen indrømmede at han såmænd selv var begyndt at 'tage' bussen.

De mindst acceptable danismer, dem som alle er negative over for, er politikernes. Der er en udbredt modvilje mod dem, ikke bare blandt mine informanter, men i hele samfundet. Når politikere taler om at "der er bred enighed om noget": *silittumik isumaqatigiipput* ("de er bredt enige") så virker det ganske vist også som en gruppemarkør: man markerer at man tilhører gruppen af politikere som har lært sig koden – men markeringen er vendt mod dem de taler til. Så i modsætning til de unges spøgefulde danismer som de bruger for at bekræfte hinanden (danimerne har *inkluderende* signalværdi: *Vi kan dansk*), så har politikernes danismer *ekskluderende* signalværdi: *Jeg kan dansk*.

Kan kalker ændre sproget?

Ja, i den forstand at man begynder at bruge ordene anderledes – fx bruger man nu verbet *gro* med genstandsled på dansk, kalkeret efter den engelske brug: *gro kartofler*, hvor man førhen dyrkede kartofler, og *gro* var noget man overlod til kartoflerne selv. Så da jeg så en overskrift forleden, *Hvad stiller vi op med hjemmegroede terriorister?* (*Information*, 6/9 2006 s. 2), tænkte jeg straks at det var en kalke. Men i *Ordbog over det Danske Sprog* ses eksempler på udtrykket *hjemmegroet* i ældre dansk; så engang har vi brugt det om at dyrke, i hvert fald i den forbindelse (*gro* alene brugtes ikke med genstandsled). Hvad er så det nævnte *hjemmegroede* – er det en overleveret brug, som jeg bare ikke kendte, eller er det en dugfrisk kalke?

Tilsvarende var der én af de grønlandske informanter som var en nid-

kær kalkejæger, og som opfattede det grønlandske *pisortap tullia* for 'næstformand' som en kalke. Ifølge hendes sprogformelse kan *tullia* kun bruges helt konkret i betydningen 'den næste i rækken = den nærmeste'. Men faktisk var den overførte betydning i brug længe før danismernes tid, og ingen af de andre opfattede det som en kalke.

Pointen er at man måske finder flere kalker end der er belæg for rent sproghistorisk. På den anden side, hvis et udtryk opfattes som en kalke, så er det en kalke, hvis man beskæftiger sig med den aktuelle sprogsituation, hvor kalkering som sådan er et tema i sprogdebatten.

En ting er at kalker opfattes som forstyrrende eller irriterende elementer i sproget. Men nogle opfatter også kalker som noget der kan true – eller i hvert fald forandre – sproget indefra. I en langtidsundersøgelse af anglicismer hos spansktalende i Los Angeles (Silva-Corvalán i *Linguistic Change under Contact Conditions*, 1995) blev det påvist at kalker kunne ændre ikke bare sprogets ordforrådsstruktur men også måden at danne sætninger på (som når vi er begyndt at bruge verbet *gro* transitivt).

De ovenfor nævnte eksempler med 'tage', *tiguua*, kan måske ses som et udtryk for en sådan ændring. Når først *bussit tiguai* 'tager bussen' er blevet etableret, begynder folk at bruge *tiguua* i den overførte betydning

i flere og flere sammenhænge. Oven i købet kan der dannes nye udtryk, som faktisk ikke er direkte kalker: de unges *itisuumik tigunagu* bruges i betydningen 'tag det ikke så tungt', men egentlig betyder det 'tag det ikke så dybt'. Det er også et tegn på en øget brug af idiomer som sådan.

Flere af deltagerne mente at der – ikke bare ved oversættelseslån af nye begreber, men også generelt – er ved at ske en ændring i retning af mere udbredt brug af analytiske udtryk på bekostning af syntetiske. Men derudover er der måske andre ændringer undervejs: Grønlandsk har ingen sammensatte ord (komposita); 'vandkraft' hedder *erngup nukinga* 'vandets (dets) kraft', med bøjningsendelse på begge led. Men 'sovepose' hedder enten *sinngup-puua* 'søvnens (dens) pose' eller *siniffik-pooq* ('seng-pose') uden bøjning. Det sidste udtryk er klart en danisme, som bryder de grønlandske regler for orddannelse. Spørgsmålet er om man vil se flere eksempler af den slags i fremtiden.

Måske medfører den øgede brug af kalker en anden, mere dybtgående ændring i sprogbrugen, nemlig en større parathed til i det hele taget at udtrykke sig i overførte faste vendinger (idiomer). Men også dette afventer nærmere undersøgelser.

Birgitte Jacobsen (f. 1953),
ph.d., lektor ved Grønlands Universitet

Nyere anglicismer i dansk og deres oprindelige modsvarigheder

Vi bringer her en oversigt over mulige nyere engelske lån i dansk, i hovedsagen indsendt af vor læser Hasse Greiner (f. 1951) fra Bjæverskov. Den kan tjene som kildemateriale eller inspiration og vil nok være til glæde for nogle og irritation for andre.

Anglicisme

tage ngn's billede
dobbelstandard
dårlig drøm
jeg er + NAVN
sætte foden ned
hvad?
give ngn et kald
få kredit (for ngt)
med mig (i studiet)
mød + NAVN
over natten
nok er nok
komme op med ngt
ngt er op til ngn
pasning
please
position
spektakulær
rolig nu
spotte
tilbage i 1997
tropper
på tv
ude nu
åbent 24 timer

Engelsk

take sb's picture
dual standard
bad dream
I am + NAVN
put one's foot down
what?
give sb a call
get credit (for sth)
with me
meet + NAVN
over night
enough is enough
come up with sth
sth is up to sb
pass
(to) please
position
spectacular
easy now
(to) spot
back in 1997
troops
on tv
out now
open 24 hours

Oprindeligt

tage et billede af ngn
dobbelmoral
mareridt
mit navn er/jeg hedder + NAVN
sige fra
Hvad er der?
ringe til ngn
få/møde velvilje
hos mig
hils på + NAVN
i løbet af natten
nu kan/må det være nok
frembringe, skabe
ngt er ngn's afgørelse
aflevering
gøre tilpas
holdning, indstilling
iøjnefaldende, bemærkelsesværdig
tag det roligt
få øje på
i 1997
soldater
i tv
fås nu
døgnåbent

Fra spielverderber til Supergeil

Gamle og nye tyske lån i dansk

Tyskkundskaber er ikke længere en selvfølgelighed i Danmark. Før 1864 talte og skrev store dele af adelen og borgerskabet i Danmark tysk. Indtil 2. Verdenskrig var tysk det første fremmedsprog, men siden 1945 har veksellende skolereformer gjort det muligt at afslutte skolen uden tyskkundskaber. Således viser forkerte oversættelser i tv og film og talrige idiomatiske, grammatiske og stavfejl i tyske citater i medierne ("Die Fane hoch", i stedet for *Fahne*, BerlTid.14.01.06, "Bayrische Meisterstück", i stedet for *Bayrisches*, BerlTid.16.10.05), at tyskkundskaber ikke længere hører til almindendannelsen, ligesom engelsk påvirkning i stavning og udtale af tyske navne er normalt.

Efter 1700- og 1800-tallets nationale konflikter og ikke mindst efter 1864 havde danskerne behov for at lægge afstand til alt tysk, til de tyske borgere i landet, deres sprog og de mange låneord, som dansk havde optaget. Imidlertid synes den negative holdning, der prægede årene efter 1945, at være ved at uddø. Tyskland er for den unge generation Forbundsrepublikken efter 1990 med en attraktiv hovedstad. Berlins kunst, teater, film, musik og mode virker tiltrækkende på alle aldersklasser. Men det har ikke betydet, at alle nu vil lære tysk. Man foretrækker den globaliserede verdens lingua franca, engelsk, men som engelsktalende kan man ud-

"Fünf". Dansk tøjmærke.

mærket bruge ord som *dummkopf*, *ersatz* ('erstatning'), *fahrvergnügen* ('køreglæde'), *gemütlichkeit*, *hinterland*, *kit(s)ch*, *lebensraum*, *schadenfreude*, *s(c)hmier* ('smøreost el. noget sammenblandet'), *wanderlust*, *weltanschauung*, *weltschmer(t)z* eller *zeitgeist* ('tidsånd').

Siden 1990'erne har disse og en række andre tyske lån været populære i USA. De er ikke specifikke fagtermer, men hører generelt hjemme inden for litteratur, musik, kunst eller gastronomi. Nogle af ordene har delvist integrerede former i engelsk, f.eks. *ch* i stedet for *sch* i begyndelsen og i slutningen af ord. Ved siden af låneordene er også samannelser med tyske komponenter populære, f.eks. afledninger med *über-*.

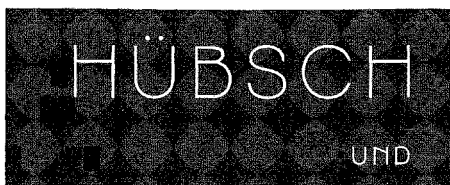
Mens antallet af tyske lån i dansk efter 1945 er yderst begrænset, kan man i danske medier (ved søgning

i Infomedia) fra 1990'erne iagttage en forkærlighed for bestemte (ikke nødvendigvis nye) tyske låneord og for sandannelser med tyske komponenter. Nogle af ordene har fået nye betydninger, andre ny stavning, andre igen nye kombinationsmuligheder. Også andetsteds ses denne tendens, og *Gesellschaft für deutsche Sprache* i Wiesbaden har i 2004 gennemført en undersøgelse i 47 lande, der dokumenterer, at en række tyske ord, deriblandt de ovenfor nævnte, er ved at blive internationaliseret, idet de er optaget i både europæiske og oversøiske sprog (<http://www.gfds.de/>). Som eksempler fra dansk anføres *gefuehl* og *salonfaehig*, men antallet er, som det vil fremgå nedenfor, langt større.

Først vil jeg præsentere en række ord, orddele og talemåder, der siden 1990'erne har været flittigt brugt i danske medier. Det er som nævnt ikke bare nye lån, men derimod overvejende lån af ældre dato, hvoraf nogle er mere eller mindre integrerede i stavning (*sch* > *sj/sk*, *schw* > *sv*, *ä* > *æ*, *ü* > *y*, *ei* > *ej*) og bøjning, og hvortil der i nogle tilfælde findes låneoversættelser. Men som det vil fremgå, er tendensen i dag tydelig: De fremmed udseende låneord foretrækkes til fordel for låneoversættelserne, og de "ægte" tyske former foretrækkes endda ofte frem for de integrerede. Dernæst præsenteres tendenser inden for navngivning af firmaer og forretninger, især i kunst- og modeverdenen, der dokumenterer, at tysk kolorit er blevet "in".

Salonfähig polterabend

Lejlighedsvis dannes der nye "ukor-

"Hübsch und". Dansk tøjmærke.

rekte" tysk udseende former, og lånene kombineres i nye sammensætninger og afledninger, som ikke kendes i det tyske sprogområde. De ældste lån er sammen med eventuelle låneoversættelser optaget i *Ordbog over det danske Sprog* (<http://ordnet.dk/ods/>) eller i dens supplementbind (hhv. ODS/ODSS):

sb.: *bessermachen/bedregøren/bedremageri, bessermacher, ersatz, feinschmecker/finsmager, geschäft, hinterland/bagland, kitsch, lebensraum/livsrum/leverum, polterabend/polteraften, poltergeist, prügelnabe/prygledreng, schwung*

adj.: *geschäftig, misliebig, salonfähig, traurig*

præp./adv.: *durk*

Men brugen af låneoversættelserne går som nævnt tilbage, og flere af de her nævnte findes ikke ved søgninger i Infomedia fra de sidste 5 år. Andre lån fra tysk er kun optaget som låneoversættelser i ODS/ODSS, mens den tyske form, der i dag foretrækkes frem for den gamle låneoversættelse, kun forekommer i periodens fremmedordbøger. (ODS var restriktiv med hensyn til at optage fremmedord, men ODSS har rettet op på dette).

sb.: *bedreviden, bedrevider, (> besserwissen, besserwesser), fingerspids-*

følelse, senere erstattet af *fingerspids-fornemmelse* (> *fingerspitzengefühl*), *spilfordærver* (> *spielverderber*), *verdenssmerte* (> *weltschmerz*) og *gam-melmodig* (> *altmodisch*).

Mens man ud fra databaser som In-fomedia eller Korpus 2000 kan danne sig et indtryk af de søgte ords hyppighed, er det ikke muligt ud fra ODS' artikler. En måde at få indtryk af et ords udbredelse og integrationsgrad i et sprog er at se på, om det bruges ukommenteret eller er ledsaget af en slags "nyhedsmarkering" (anførselstegn, kursiv, oversættelse eller kommentar, stort begyndelsesbogstav ved substantiver).

Både de integrerede og ikke-integrerede varianter af de ældste lån: *geschäft*, *geschäftig*, *kitsch*, *polterabend*, *poltergeist*, *schwung*, *misliebzig*, *salon-fähig*, *traurig* står mest umarkeret:

"et univers af **kitch**, kult og kung fu" (Inf. 24.10.03)

"lidelses-**kitsch** og entertainment" (Pol. 27.2.06)

"Tonen mellem Tyskland og USA bliver måske **salonfähig** med Merkel" (Berl. 21.10.05)

"politiske motiver bliver **salonfæ-hige**" (Pol. 24.1.06)

Ved de øvrige ældre lån er der usik-kerhed:

(samme tekst i 2 versioner): "30 års **"bessermachen"**" (BergB. 24.9. 04) over for "30 års **bessermachen**" (Berl. 3.10.04); "Nationalisternes **pry-gelknabe** blev fyret" (Inf. 19.1. 06) over for "Nationalisternes **Prügel-knabe** blev fyret" (FyenS. 27.1.06) (Inkonsekvens i samme tekst):

"dansk **bessermachen** og **Besser-wissen**" (JP 29.10.05);

"Netside for **feinschmeckere** ... N.N. vurderer brugerne af siden til at være **"feinschmeckere"** (Berl. 12.2.06)

Af de senere tilkomne, der i ODS kun var optaget som låneoversættelser, står kun *altmodisch* regelmæssigt umarkeret. Ved de øvrige ses samme varierende praksis med hensyn til nyhedsmarkering som ovenfor:

"formynderi og **Besserwissen**" (Kr-Dag. 28.12.04)

""**Besserwissen**" er det værste" (Pol. 2.9.05)

"politisk korrekt **besserwissen**" (WA 28.10.05).

Det meget hyppige *Fingerspitzengefühl* viser de fleste varianter: "almenmen-neskelig *Fingerspitzengefühl*" (Pol. 24.1.04); "psykologisk *fingerspitzge-fühl*" (WA 22.7.05). Selv om den er ukorrekt, er denne form langt den hyppigste. Andre blandingsformer er: *fingerspidsgefühl* (Pol. 21.2.03), *finger-spitz gefühl* (BT 11.2.05), *fingerspitz-ge-fühl* (DagKøge 30.12.05). Herudover er der eksempler som:

"man skal ikke være en **spielverder-ber** (en *lyseslukker*)" (JP 19.2.05)

"en joker der meget vel kan gå hen og blive en **"Spielverderber"**" (FyenS. 30.8.05)

"eksempler på **weltschmertz** og eventyrlyst" (JP 18.5.05)

"den indre uafvendelige følelse af **Weltschmerz** eller verdenssmerte" (JP 5.1.06)

"Nyhedsmarkeringen" er altså meget varierende; de enkelte ords integra-tion foregår ikke ens.

Tyske lån via USA

Som nævnt kan låneord undergå en betydningsforandring i det fremmede: *Lebensraum* der af den ældre generation forbindes med nazitiden, har i USA fået en udvidet betydning: 'plads til fri udfoldelse', og med denne betydning bliver ordet genimporteret til Europa.

Misliebig fandtes, da det indlåntes i dansk i 1800-tallet, kun i vendingen *misliebig person* med betydningen 'uønsket person', men ordet kan i dag bruges bredere, med betydningen 'skummel, lyssky'. *Geschäft*, oprindeligt neutralt om 'forretning', har, som det fremgår af ODS' eksempler tidligt fået nye både negative og humoristiske betydninger.

"Märkbar". Københavnsk café. Omlydsbogstavet gør så at sige ordet mere tysk end det originale ("merkbar").

Ersatz bruges nu kun om erstatningsprodukter af ringere kvalitet. Låneordet kan have en anden stilistisk nuance i forhold til det gængse danske ord, *altmodisch* f.eks. signalerer 'fra de gode gamle dage, med plysmøbler' over for *gammeldags*; *geheimtip* har mere klang af 'staldfidus' end *hemmeligt tip*.

Ikke bare ældre tyske lån har fået ny popularitet. Der kommer stadig nye til således *schmal(t)z* i musiksprog (reimporteret fra USA, hvilket ses af den hyppige skrivemåde med -tz):

"rockmusik for masserne ... i afdelingen for ren *schmaltz*" (Inf. 25.4.05). Andre nyheder er *geheimtip*, *gefühl* og *schadenfreude*:

"ingen hotte *geheimtip* her" (Inf. 12.4.02), "ishockey er et spil, der i den grad kræver *gefühl*" (FyenS. 21.2.06) "Vi føler *Schadenfreude*" (skadefryd red.) (Inf.14.09.05).

De omtalte lån kan indgå som komponenter i hybride orddannelser:

besserwisser-agtig (JP 9.1.05), *design-feinschmecker* (Berl. 13.2.06), *foto-feinschmecker* (Berl. 25.2.06), *feinschmecker-æstetiker* (Inf. 14.2.06), *gesamtkapitalen* (Berl. 24.11.02), *radio-geschäft* (Berl. 27.12.05), *sidegeschäft* (WA 5.1.01), *lidelses-kitsch* (Pol. 27.2.06), *weltschmerz-folder* (om ansigtsudtryk) (JyVest 27.5.05), *kitschet schmaltz* (Inf. 28.10.04).

Andre produktive komponenter er:

ersatz-: *ersatz-udlandsoplevelse* (Inf. 7.8.99), *ersatz-våben* (Pol. 15.2.02), *ersatz-helte* (Berl. 27.4.04), *overborgmester-ersatz* (Inf. 6.11.04), *ersatz-nostalgi* (Inf. 2.5.05), *ersatz-feta* (JP 31.1.06)

spitzen-: "den ny *"spitzenmodel"* fra Mercedes-Benz" (Berl. 29.10.92), "tysk diplomingeniør-kunst i *spitzenklasse*" (JyVest 20.11.04),

wunder-: *WUNDER-HIT* (overskrift BT 31.7.99), *Wunder-Team* (WA 28.3.03)

– og som genimport fra USA:

über-: *über-über-gennemkalkuleret* (Pol. 17.2.02), *übercity* (New York) (JP 28.1.03), *über-erhvervsguru* (Berl.

28.5.03), *über-kulturelt* (BT 17.7.03), *überdesigner* (Eurowoman okt. 03), *überfedt* (JP 25.06.06).

Kreativitet med hensyn til at kombinere danske og tyske ordelementer viser sig også i eksempler som *altmodig* (til *altmodisch/gammelmødige*) (WA 10.2.06) og *forvandlingsfähig* (efter *salonfähig*) (WA 24.2.06), som igen er et eksempel på, at tyske omlydsbogstaver rangerer højere end de tilsvarende danske bogstaver.

Brugen af tyske talemåder i dansk var meget udbredt i 1800-tallet, men blev bekæmpet af nationale sprogrenser. Nogle af udtrykkene, som f.eks. *anderswo engagiert*, *anno dazumal*, *gefundenes fressen*, *schwamm darüber*, er vendt tilbage.

"de unge er **anderswo engagiert** med mobilen på lydløs under skolebordet" (Pol.8.10.05)

"et landsbysamfund **anno dazumal**" (Pol.5.12.03)

"**gefundenes Fressen** for den globale ungdom" (WA 12.10.03)

"Burde man ikke bare sige: **Schwamm darüber**" (Inf. 27.10.04)

Også (*von*)*hörensagen*, et gammelt lån ofte med integreret stavning: (*von*)*hörensagen*, har fået en renaissance. At det egentlig er et præpositionsled, synes at være gået i glemmebogen:

"Det bliver til **von hörensagen**" (Pol.28.12.05)

"leve af **von hörensagen**" (WA 10.2.06)

"påstår han efter **vonhörensagen**" (Inf.9.9.04).

En helt speciel udvikling ses ved *durch/durk*, oprindeligt lånt som præposition, nu brugt som forstærkende adverbium i mange kombinationer. Ved siden af et ældre *durk (i)gennem* ses i dag: "durk imod regimets krav", "durk i asfalten"/"ind i væggen"/"ned i havet"/"op gennem vandet"/"ud i krydset". Som forstærkelse af adjektiv: "med durk modsat fortegn" (WA 27.8.01.) og endda med adjektivisk funktion: "i durk modstrid" (WA 8.10.01).

Nye tyske navne i dansk forretnings- og kulturliv – hvorfor det?

Efter 1945 skulle firmaer og deres produkter have engelske navne. *Schwarzkopf* solgte bedre under navnet *Black Head*. I dag er et engelsk navn ikke den eneste vej til succes. I kulturlivet, specielt inden for eksperimentalteater, film, tv og radio forekommer stadig flere tyske navne eller blandingsformer, dannet af ægte tyske og danske eller engelske komponenter eller ved stavning af danske ord eller orddele med tyske bogstaver (meget gerne med omlydsbogstaver). Det samme gælder også inden for restaurationsbranchen og i modeverdenen:

Restauranter, caféer: *Autobahn*, *Cafe Funke*, *Gefährlich*, *Kreutzberg*, *Riesen*, *Straßen*, *Supergeil*, *Zum Biergarten*; blandingsformer: *Feinsmækker*, *Kraftwerk*, *Märkbar*

Radio- og tv-programmer: *Rundfunk*; blandingsformer: *Normalerweise*, *Ungefair*

Firmaer: *Baum und Pferdgarten*, *Hübsch und*, *Kraftwerk*, *Mensch* (mode), blandingsformer: *Wunder-*

wear, Fruenzimmer, Fingerspitz (reklamebureau), Skin Differenz (hudpleje)

Litteratur: LiteraturHaus, Löwenlandet (bogtitel)

Produktionsselskaber: Substanz, Weltanschauung, Zeitgeist

Teater: blandingsform: *das Beckværk*

Galleri: blandingsform: *Die Werkstadt*

Musik: *Schwanzen Sänger Knaben* (en bøsse-kvartet).

Hvordan skal man forklare denne fascination af tyske ord, når det ellers er gået tilbage med tyskkundskaberne?

Det drejer sig hverken om nye lån til at betegne ting og begreber med, sproget mangler et navn for, eller om lån, der indebærer tilhørsforhold til et fag eller en gruppe. De fleste stammer fra 1700-tallet og er genopdaget, efter at de en tid har været mindre brugt, andre er reimport fra USA, hvor de signalerer tilhørsforhold til den gamle verden, Europa. Men Danmark kopierer ikke bare USA. En sammenligning af de foretrukne danske og amerikanske lån viser, at de ikke er helt identiske. Hverken *fahrvergnügen* eller *schmier* findes i Infomedia, derimod er den udbredte brug af *Gefühl* og de forstærkende førsteled *spitzen-* og *wunder-* i artikler om sport og biler et meget dansk fænomen.

På baggrund af de nationale stridigheder, der i tidens løb har påvirket det dansk-tyske forhold, vil det også være oplagt at stille det spørgsmål, om der er nogen forbindelse mellem de nye modeord og gamle eller nyere stereotyper om tysk og tyskere. Det er bestemt ikke tilfældigt, at de første eksempler på brug af *bessermachen*, *bessermacher*, *besserwissen* og *besser-*

serwisser og tilhørende låneoversættelser stammer fra omkring 1800, da stereotypen om tyskeren som upålidelig storskrydende officer var meget udbredt. Ordene har også i dag en negativ klang, men anvendes bredere, uden nationale undertoner. En positiv stereotyp af nyere dato er forestillingen om tyske kvalitetsprodukter, som karakteriseres som *spitzen-* eller *wunder-*.

ZUM BIERGARTEN

"Zum Biergarten". Københavnsk værts-hus. Konstruktionen er typisk tysk, men ikke med "Biergarten" som komponent, der er nærmest utænkkelig i moderlandene.

Forespørgsler hos brugerne af de tyske ord og navne giver vage svar, men de tillader dog den konklusion, at man ved at krydre sit sprog med de tyske lån og give sin forretning et tysk navn signalerer begejstring for Europas smarte, uprætentløse kunstnermetropol Berlin.

Dansk har altid lånt flittigt fra tysk. Fra de nedertyske hansekøbmænd lånte vi en stor del af det ordforråd, vi i dag betragter som basalt. Fra reformationstiden til oplysningstiden lånte vi flittigt højtytske ord, som dog for en stor dels vedkommende gik af brug igen. Den tredje lånebølge kommer paradoksalt nok i takt med, at tyskkundskaberne går tilbage. Brugen af tyske ord, navne og bogstaver er

blevet et eksotisk krydderi på sproget, men det er svært at forudse, om det vil indgå i sproghistorien som andet og mere end et transatlantisk modelune udsprunget af amerikansk europanostalgi og fascinationen af Berlin.

Imidlertid vil de undersøgelser af tyske ords udbredelse i andre sprogområder, som *Gesellschaft für deutsche Sprache* stiller i udsigt, måske kunne give et mere nuanceret billede af, hvorfor og hvordan bestemte tyske ord bliver internationalismer.

Vibeke Winge (f. 1943), dr.phil., konsulent ved Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, tidl. universitetslektor i tysk

Tænk hvis du vandt i Lotto...

"Tænk hvis du vandt i Lotto" (eller egentlig "Tænk hvis du vandt – Lotto") er et slogan, de fleste kender, et slogan, der fænger. Det stammer fra Danske Spil – tidligere Dansk Tipstjeneste – og ses i reklamer på tv, plakater, i aviser, magasiner og lignende. Sloganet adskiller sig på afgørende vis fra de fleste andre slogans, det er nemlig irrealt. Ser man generelt på virksomheders reklamekampagner, er det fælles træk for næsten alle, at de indeholder reale slogans. Det gælder f.eks. for Trygs "Det handler om at være tryg", Fonas "Der er altid en grund til at gå i Fona" og Danske Banks "Gør det du er bedst til – det gør vi". Men Danske Spil har i forbindelse med deres Lotto-kampagner valgt at gå en anden vej: De opsætter en irreal forestillingsverden. (Andre eksempler på irreal slogans er "Katte ville vælge Whiskas" og SKATs kampagne "Tænk hvis alle arbejdede sort").

Irreale sagsforhold præsenteres generelt som uforenelige med tekstens realitet og dermed altså som udelukkede fra realisation. Der er således tale om rene tankeeksperimenter, og sådanne markeres også sprogligt. I sloganet fra Danske Spil er der da også flere ord, der markerer irrealiteten. "Tænk" instruerer som første ord både med sit indhold og sin imperativiske form modtageren i at opstille et tankeeksperiment. Bindeordet *hvis* konstruerer en hypotetisk betingelses-

bisætning, som angiver betingelsen for tankeeksperimentets realisering i den reale verden. Betingelsesbisættningens følgesætning er derimod udeladt, følgen af at vinde i Lotto skal modtageren selv tænke sig til, men til sloganet følger gerne et billede fx af strande, hængekøjer, eksotiske drinks og så videre, hvis funktion det er at sætte gang i modtagerens forestillinger om netop følgen af at vinde i Lotto.

Det helt afgørende ord er dog det tempusforskudte "vandt". Som udgangspunkt markeres irreal forestillinger nemlig ved hjælp af tempusforskydning. Med tempusforskydning menes, at der sker en forskydning fra ét tempus til et andet, der ligger forud på tidslinjen. En sådan tempusforskydning sker normalt ved, at der skiftes fra præsens til præteritum eller pluskvamperfektum, eller der skiftes fra perfektum eller præteritum til pluskvamperfektum. I mange tilfælde omskrives præteritum og pluskvamperfektum i forskydningerne til en konstruktion med *ville*. At sådanne omskrivninger er hyppige på dansk kan skyldes, at dansk mangler den tydelige, formelle markering af irrealitet. Tempusforskydninger er således et udtryk for relativ tid, og må ikke forveksles med tempusskift, der forårsages af tekstens tidsmæssige indretning. Da tempus dog hyppigst anvendes til at markere tid, vil et skift i tempus som udgangspunkt opfat-

tes som et almindeligt skift i tekstens tidsmæssige indretning. For at undgå en forveksling af tempusforskydning med almindeligt tempusskift er det derfor vigtigt, at der er et eller flere andre elementer i enten den irreale ytring selv eller i sammenhængen, der understøtter den irreale fortolkning. I Lotto-eksemplet sker dette gennem de allerede nævnte *tænk* og *hvis*.

En måde at beskrive denne brug af tempus som markør af modalitet er at gå bort fra at opfatte tempus i nyere dansk som et decideret tidssystem og i stedet se det som et system, der både kan bruges til at betegne det, der traditionelt kaldes "tid", og til at udtrykke visse modusbetydninger. Således kan forskellen mellem især præsens og præteritum ses som en forskel mellem henholdsvis en nærhedsform og en afstandsform. Præteritum og pluskvamperfektum har indholdet 'afstand', der kan tolkes som enten afstand i tid eller afstand på grund af sagsforhold, der anskues som forestillede.

Denne brug af tempusforskydning til at markere modalitet er ikke noget specifikt dansk fænomen. Også i andre sprog, både indoeuropæiske såsom engelsk, russisk og latin og ikke-indoeuropæiske sprog såsom tonga (Polynesien) og haya (Tanzania) finder man det. Også her er man inde på, at fortidsformerne indeholder en form for distance til realiteten.

Tempusforskydningen flytter altså ytringen fra den reale verden over i en irreel. Uden tempusforskydning ville sloganet lyde "*Tænk hvis du vinder i Lotto*", og selv om der også her er tale om en hypotese, markeres det rent sprogligt, at der er en realistisk mulig-

hed for, at du rent faktisk vinder. Med tempusforskydningen i "*Tænk hvis du vinder i Lotto*" er denne mulighed blevet minimal, den er blevet til fantasi.

Det er logisk, at langt størstedelen af alle virksomheder vælger at anvende reale slogans. Det gælder i reklamerne om at gøre opmærksom på, hvordan netop deres produkt kan gøre en forskel i det enkelte menneskes faktiske hverdag. Derfor kan det undre, at Danske Spil vælger at anvende et irrealt slogan, som jo faktisk understreger den minimale chance for at vinde, men tilfældigt er det selvfølgelig ikke.

Formålet med sloganet er naturligvis at få folk til at spille Lotto. Men hvordan får modtageren lyst til at spille Lotto, når nu tempusforskydningen så klart markerer, hvor minimal chancen for at vinde er? Danske Spils strategi er at få fantasien til at virke så attraktiv, at modtageren ikke kan stå imod. Det er det, de dertilhørende billeder bruges til. Derudover forsøger Danske Spil undertiden at trække det irreale slogan hen mod realiteten. Det sker f.eks. på Danske Spils hjemmeside (www.danskespil.dk). Hjemmesiden er meget enkelt opbygget, der er ikke mange oplysninger om image, historie og lignende. Dens funktion er frem for alt bare at gøre det muligt for danskerne at spille online, så de ikke behøver bevæge sig ned i en butik. Alligevel indeholder hjemmesiden undertiden små artikler under kategorien Nyheder, som trækker på det berømte slogan. Et levende eksempel er fra den 8. juli 2006, der optræder sammen med et lille billede af palmetræer i solnedgang:

"Tre syvdobbelte-Lottomillionærer
*Ferie, fest og fantastisk mange millioner.
 En kombination som de fleste kunne
 tænke sig – og som tre Lotto-spillere har
 gjort til en realitet.*

*Mon ikke der bliver tændt op i grillen og
 fyret op under familiehyggen hos vores
 tre nye Lotto-millionærer? I hvert fald
 har de heldige spillere lørdag inkasseret
 den pæne sum af 7.622.030 kroner. Hver
 ramte de ugens syv rigtige Lotto-tal.
 Derimod snød Jokeren endnu engang
 spillerne og vokser i næste uge til 10
 millioner kroner."*

I en sådan artikel forsøger Danske
 Spil at trække sloganet længere hen
 mod realiteten ved at vise, at det fak-
 tisk er muligt at vinde millionerne,
 selv om chancen er lille og sloganet
 irrealt. Artiklen starter i det irreale:
*"Ferie, fest og fantastisk mange mil-
 lioner. En kombination som de fleste
 kunne tænke sig."* Med anvendelsen
 af tempusforskydning til præteri-
 tum i *"kunne tænke sig"* opsætter
 teksten en fantasi ved at markere, at
 det endnu ikke er sket. Men med det
 indskudte *"– og som tre Lotto-spillere
 har gjort til en realitet"* overføres det
 irreale til det reale: Det er rent faktisk
 sket for tre spillere, hvilket understre-
 ges af den eksplicitte brug af substan-
 tivets *realitet*. Og når det kan ske for
 dem, kan det jo også ske for andre...

Nu følger en anden slags spekula-
 tion: *"Mon ikke der bliver tændt op i
 grillen og fyret op under familiehyggen
 hos vores tre nye Lotto-millionærer?"*.
 Her er der ikke tale om en helt irreal
 forestillingsverden, men derimod
 snarere om spekulation. Denne speku-
 lation ligger tættere på realiteten, for
 det er en faktisk mulighed, at de tæn-
 der op i grillen og hygger sig – vi ved
 det bare ikke med sikkerhed. Sprogligt
 markeres dette ved, at der ikke fore-
 kommer en tempusforskydning til
 præteritum eller pluskvamperfektum,
 og ytringen står i præsens. Ved hjælp
 af sådan en lille artikel flyttes det irre-
 ale slogan altså tættere på realiteten,
 og der gøres opmærksom på, at gevin-
 sten ikke behøver at forblive i tanke-
 eksperimentet, men at den kan blive
 realitet. Og for at opfordre læserne til
 at forsøge at gøre drømmen til virke-
 lighed afsluttes artiklen med en slet
 skjult opfordring til at spille: *"Derimod
 snød Jokeren endnu engang spillerne og
 vokser i næste uge til 10 millioner kro-
 ner."*

*Lise Bernhardt, f. 1975,
 post doc., Institut for Engelsk, Ger-
 mansk og Romansk,
 Københavns Universitet*

At si myggen fra eller at sluge kamelen?

Bibelske billedlige vendinger i dansk og russisk

I juli 2001 aflagde fyrst Nikolaj Romanovič Romanov, efterkommer af den russiske kejserfamilie, en visit i Sankt Petersborg. Under en pressekonference, som blev afholdt i Valaams kloster, udtalte fyrsten, at han gennem tiden har besøgt mange klostre – alene i Afon-klosteret har han været 6 eller 7 gange – og han kender Afon som *sine egne lommer* (SP-Vedomosti, 19.07.2001). Men udtrykket giver ingen mening på russisk, og moderne russiske læsere vil studse over det og opfatte det som individuelt dannet. Udtrykket finder man ikke i en eneste russisk ordbog, hvilket tyder på, at det enten er en neologisme (individuel nydannelse) eller fremmedsprogsindflydelse. Og ganske rigtigt, fyrst Nikolaj Romanovič Romanov, som er født, opvokset og uddannet i Frankrig, overførte et fast fransk udtryk *connaître quelque chose comme sa poche* ord for ord til russisk, hvor der anvendes et andet udtryk, nemlig *znat' kak svoi pjat' pal'cev* ("at kende noget som sine fem fingre"), der betyder 'at kende noget særdeles godt'.

Dette er blot et af mange eksempler på, at *idiomer* er et meget vanskeligt problem for fremmedsprogkommunikationen. Som sprogbrugere har vi en tendens til at overføre idiommer, som findes i modersmålet, ordret til et fremmedsprog, selv om der ikke er nogen garanti for, at de nødvendigvis bliver forståelige dér. Især folk, som

i deres hverdag udsættes for to eller flere sprog – udlændinge, oversættere og sproglærere – overfører ofte fejlagtigt idiommer til et andet sprog, uden at være opmærksomme på, at det kan føre til misforståelse.

Hvad er et idiom? Der findes flere forskellige måder at definere idiommer på, men den typiske definition går ud på, at idiommer er faste ordforbindelser, som har en samlet betydning, der ikke fremgår af de enkelte elementers betydning. Denne definition finder man bl.a. i to danske idiomordbøger: Stig Toftgaard Andersens *Talemåder i Dansk* (2001) og Allan Røders *Danske Talemåder* (1998). Hvis man *kaster perler for svin* (Matt. 7,6), så kan betydningen 'spilde noget værdifuldt på mennesker, der ikke forstår at værdsætte det' ikke afkodes ud fra en almindelig sproglig analyse af de enkelte elementers betydninger *kaster + perler + for + svin*, da udtrykkets samlede betydning ikke er en følge af dets komponenters betydninger isoleret set. Idiomernes bogstavelige betydning kan være mere eller mindre klar, fx er den tydelig i *kaste den første sten (på nogen)* (Joh. 8,8), mens den er mindre tydelig i *gå i hundene*. Denne betydningsdøbelthed – mulighed for afkodning af både bogstavelig og idiomatisk betydning –, der er et vigtigt træk ved idiommer, ligger ofte til grund for ordspil i avisoverskrifter, reklamer og vittigheder.

Forskellige idiomer i forskellige sprog

Som udlænding og sprogstuderende i Danmark er jeg ofte blevet forundret over anvendelsen af danske og russiske idiomer. Hvorfor kan man fx på dansk sige *have halm i træskoene, få kam til sit hår* eller *være (oppe) på lakridserne*, men absolut ikke på russisk, hvor ingen af disse udtryk findes? Hvorfor bruger russere til gengæld udtryk som *prjatat' koncy v vodu* ('gemme enderne i vandet', dvs. 'fjerne alle spor af en forseelse eller en ulovlig handling for at slippe for straffen'), *vysasyvat' iz pal'ca* ('suge noget ud af en finger', dvs. 'påstå noget uden at have et tilstrækkeligt grundlag for det; lyve'), mens disse udtryk ikke forekommer i dansk? Hvorfor har man på dansk udtryk som *tage brød med til bageren*, der betyder 'tage noget med til et sted, hvor der er rigeligt af det', mens man på russisk bruger et andet udtryk med den samme betydning, nemlig *echat' v Tulu so svoim samovarom* 'tage til Tula med sin egen samovar', hvor Tula er en gammel russisk by, som traditionelt er kendt for sin store produktion af samovarer? Hvad bruger man idiomer til i sproget? Findes disse udtryk i alle sprog? Hvordan kan forskellene mellem idiomerne i forskellige sprog forklares?

Alle disse og mange andre spørgsmål gør idiomatik til et meget interessant forskningsfelt. Jeg kan selvfølgelig ikke besvare alle spørgsmålene her; men man kan få et ganske godt indblik i, hvordan idiomer opstår og ændres i forskellige sprog ved fx at se nærmere på idiomer, der alle kommer fra den samme kilde, nemlig Det Nye Testamente.

Bibelen og bibelske idiomer

Ord og udtryk, som stammer fra Bibelen, udgør et stort og indholdsrigt lag i de sprogsamfund, hvor kristendommen er den største religion, heriblandt i Danmark og Rusland. I løbet af flere århundreder har kristendommen og Bibelen haft stor indflydelse på de kristnes kulturelle og religiøse udvikling og har beriget ordforrådene med flere hundreder ord og idiomer, der er kommet ind i sproget på grundlag af bibelske lignelser, gudstjenestens sprog, liturgi og kirkelige ritualer.

Bibelske idiomer er forskellige i deres karakter og anvendelse i russisk og dansk: Nogle af dem anvendes ret ofte, fx *noget bærer frugt* (Matt. 21,43), *vaske (sine) hænder* (Matt. 27,24), *tage nogen under sine vinger* (Luk. 13,34), ligesom de tilsvarende idiomer på russisk, eller *skille fårene fra bukkene* (Matt. 25,32), som var det mest anvendte udtryk i den danske politiske debat om Muhammed-tegningerne efter statsministerens udtalelse i starten af 2006, mens andre ikke er så udbredte, fx *slagte fedekalven* (Luk. 15,11-32), *gråd og tænders gnidsel* (Matt. 8,12), *give stene for brød* (Luk. 11,11), *være en røst i ørkenen* (Mark. 1,3).

Både i russisk og dansk har disse ord og udtryk haft en lang anvendelsehistorie og er stadig under udvikling og forvandling. Nogle idiomer har i årenes løb mistet den oprindelige (ofte konkrete) betydning og bruges i dag med den nuværende (overførte) betydning. Således er det sket med udtrykket *den ene hånd ved ikke, hvad den anden gør* (Matt. 6,3), som i den bibelske tekst anvendes i betydningen 'når man udfører gode gerninger, fx giver almis-

ser til nødlidende, skal man ikke vise det for øjnene af andre mennesker'; men i dag bruges udtrykket om noget, som virker planløst og ukoordineret, og hvor der hersker en stor forvirring (ofte om en organisation eller en gruppe af mennesker).

Et andet eksempel på betydningsændring er det russiske udtryk *blaguju čast' izbrat'* ("vælge den gode del"). Udtrykket stammer fra Lukasevangeliets, kapitel 10, hvor der berettes om to søstre, Martha og Maria, som tog imod Jesus, da han var på vandring og kom til deres landsby. Maria satte sig ved Herrens fødder og lyttede til hans ord, mens Martha var travlt optaget af at sørge for ham ved at forberede mad. Hun kom hen til ham og sagde: "Herre, er du ligeglad med, at min søster lader mig være alene om at sørge for dig? Sig dog til hende, at hun skal hjælpe mig." Men Jesus svarede hende: "Martha, Martha! Du gør dig bekymringer og er urolig for mange ting. Men ét er fornødent. Maria har valgt den gode del, og den skal ikke tages fra hende." Men i moderne russisk sprogbrug anvendes udtrykket *blaguju čast' izbrat'* ("vælge den gode del") ironisk og betyder derfor det modsatte, nemlig 'vælge den letteste og behageligste løsning'.

Unikke idiomer

En relativ stor del bibelske idiomer findes kun i ét sprog, men ikke i det andet (de såkaldte ækvivalentløse idiomer), fx i dansk *kende sin besøgstid* (Luk. 19,44), *den ellefte time* (Matt. 20,6), *sluge kamelen* (Matt. 23,24) og i russisk *kajuščaja magdalina* 'angrende Magdalene' (Mark. 16,19), *lepta vdovicy* 'enkens almisser' (Luk. 21,1-4), *izbienie*

mladencev 'barnemordet' (Matt. 2,16).

I en analyse af danske og russiske idiomer af nytestamentlig oprindelse (Steen, 2006) har jeg påvist, at omkring halvdelen af alle russiske idiomer ikke har noget modsvarende udtryk i dansk, hvorimod kun en tiendedel af danske idiomer er ækvivalentløse. Denne store forskel mellem sprogene hænger sammen med det forskellige antal af russiske og danske idiomer: Der er ca. 140 russiske idiomer, som tager deres afsæt i Det Nye Testamente, hvorimod antallet af danske bibelske idiomer, som anvendes af moderne danske sprogbrugere, er omkring 100. Det relativt store antal russiske idiomer skyldes, at mange af dem har bevaret forældede træk fra kirkeslavisk. Det gælder fx udtrykket *vložit' persta v jazvy* ('stikke fingrene ind i sårene') (Joh. 20,25), der betyder 'at overtale sig om noget ved hjælp af beviser'. Det indeholder et kirkeslavisk ord for 'en finger' – *perst* (i flertal *persta*) – som ikke længere anvendes i moderne russisk. Dette og en række andre russiske udtryk, der inkluderer kirkeslaviske elementer, er en slags "brudstykker" (citerer) fra den kirkeslaviske bibeloversættelse, som primært er kommet ind i det russiske sprog gennem gudstjenestens sprog og kirkelige ritualer, og som er blevet faste vendinger i kraft af deres specifikke sproglige form.

Man kan stille sig spørgsmålet, hvad det skyldes, at nogle udtryk indgår i sprogets idiomatik og aktivt anvendes af moderne sprogbrugere, mens andre ikke er blevet fast inventar i sproget. Hvordan kan det være, at idiomatik af bibelsk oprindelse adskiller sig fra

sprog til sprog, fra kultur til kultur, selv om den stammer fra en fælles kilde?

Overordnet set kan man pege på to hovedfaktorer, som kan være årsag til kvalitative afvigelser mellem idiommer i to forskellige sprog:

1. Sprog- og kulturbinding

En årsag til forskellige idiommer i forskellige sprog er *specifikke kulturelle realia eller begivenheder*, som er (eller har været) karakteristiske for ét sprogsamfund, men ikke for det andet. Her er der tale om idiommer, som har rod i referencer til kulturen og landet, hvor de er blevet dannet. Fx er *ngt er spildte Guds ord på Balle-Lars* et udtryk, som ofte bruges i danske medier og daglig tale. Udtrykket findes i *Ordbog over det Danske Sprog*, hvor det forklares, at det stammer fra titlen på skriftet *Spildte Guds Ord paa Balle-Lars* fra 1861, forfattet af pastor J.E. Gjellebøl (1815-1890) fra Præstø. Værket handler om pastorens forgæves forsøg på at få den dødsdømte Lars Nielsen, kaldet *Balle-Lars*, til at angre sine synder. I dag bruges udtrykket om en person, som er fuldstændigt upåvirkelig og uimodtagelig for argumenter, eller om en situation, hvor det er nytteløst at prøve at overtale én. Dette idiom findes ikke i russisk, da det er kulturrelateret.

Et russisk eksempel på et ækvivalentløst idiom er *pet' lazarja* ("synges Lazarus"). Udtrykket er kulturspecifikt for det russiske sprogsamfund og stammer fra den bibelske tekst om Lazarus (Luk. 16,19-25), som blev lagt til grund for en sang, der blev sunget af fattige og tiggere i det gamle Rusland. I

moderne russisk er udtrykket negativt ladet og anvendes om en person, som giver sig ud for en stakkel og klager over sin skæbne for at opnå medlidenhed eller opmærksomhed fra andre.

Blandt de faktorer, som har indflydelse på afvigelser mellem idiommer i forskellige sprog, kan også nævnes *sprogets strukturelle træk*, i kraft af hvilke en given konstruktion bliver til et idiomatisk udtryk i ét sprog, men til et sammensat ord i et andet sprog. Det gælder fx danske sammensætninger som *judaskys* og *syndebuk*, der ikke er idiommer, men derimod metaforiske enkeltord. Men i russisk modsvarer disse ord flerordsforbindelser, bestående af to ord – *poceluj Iudy, kozjol otpuščenija*, og på den måde indtager de russiske udtryk deres plads blandt idiommerne.

2. Vilkårlig udvælgelse fra Bibelen

En anden årsag til forskelle mellem idiommer i sprogene er *vilkårlig udvælgelse*. Den går ud på, at det samme materiale, som er lige karakteristisk for begge sprogsamfund, fortolkes på forskellig vis. Et bibelsk udtryk lyder fx *si myggen fra, men slug kamelen* (Matt. 23,24). I russisk er dette udtryk repræsenteret med den første halvdel *ocezjivat' komara* "si myggen fra", men i dansk med den anden halvdel – *slug kamelen*. Det er interessant, at selv om disse idiommer stammer fra ét og samme bibelske udtryk, betyder de ikke det samme. I russisk anvendes idiommet i betydningen 'gå meget op i detaljer, men gå fejl af hovedsagen', hvilket også er i overensstemmelse med den betydning, udtrykket bruges med i Bibelen; men i dansk anvendes *slug kamelen* i situationer, hvor man skal 'gå på kompromis og ac-

ceptere noget, som er meget ubehageligt for én'.

Et andet eksempel på *vilkårlig udvælgelse* er det danske idiom *den ellefte time*, som er udbredt i dansk sprogbrug i betydningen 'i sidste øjeblik'. Dette udtryk stammer fra den bibelske lignelse om arbejderne og vingården (Matt. 20,6), der handler om vingårdens ejer, som ville betale samme beløb både til de arbejdere, der begyndte at arbejde fra tidlig morgen, og til dem, der kom på vingården sent på aftenen, dvs. i sidste øjeblik, da arbejdet næsten var udført. Men i russisk blev dette udtryk ikke fæstnet og skal derfor omskrives ved oversættelse.

Man kan også finde nogle interessante eksempler på, at det samme bibelske citat kan give forskellige antal idiomers i forskellige sprog. I Bjergprædiken kan man fx finde følgende Jesus-ord: "Ingen kan tjene to herrer. Han vil enten hade den ene og elske den anden eller holde sig til den ene og ringeagte den anden. I kan ikke tjene både Gud og mammon" (Matt. 6,24). Dette bibelske citat har beriget det danske sprog med to faste vendinger, *ingen kan tjene to herrer* og *man kan ikke tjene både Gud og mammon*, mens russisk har fået fire udtryk fra det samme sted i Bibelen: *služit' dvum gospodam* "tjene to herrer", *služit' bogu i mammonu* "tjene både Gud og mammon", *služit' mammonu* "tjene mammon", *sluga dvuch gospod* "to herrers tjener".

Fælles idiomers

Ved siden af unikke idiomers findes der også idiomers, som forekommer i begge

sprog. De udgør ca. en tiendedel af alle de idiomers, som stammer fra Det Nye Testamente, og de er fuldstændigt parallelle i både form og indhold, fx *bære sit kors (nesti svoj krest)* (Joh. 19,17), *bygge noget på sand (stroit' na peske)* (Matt. 7,26), *alfa og omega (alfa i omega)* (Åb. 1,8).

Hvis man accepterer mindre afvigelser i idiomernes form, så udgør idiomers med overensstemmelser i forhold til dansk omkring halvdelen af de russiske idiomers. Således betragtes det danske idiom *skille klinten fra hveden* (Matt. 13,24-30) som et modsvarende udtryk til det russiske idiom *otdeljat' zjorna/pšenicu ot pljovel* "skille hveden fra klinten", selv om idiomernes adskiller sig ved komponenternes rækkefølge. I begge sprog betyder udtrykket 'at skille det værdiløse fra det værdifulde, det gode fra det onde'. På samme måde regnes det danske idiom *løbe/rende fra Herodes til Pilatus* (Luk. 23,1-12) for en ækvivalent til det russiske udtryk *posylat' ot Pontija k Pilatu* "sende fra Pontius til Pilatus", selv om disse udtryk adskiller sig ved deres form – *Herodes* i det danske udtryk modsvares *Pontius* i det russiske udtryk. Således forstærkes situationens absurditet i det russiske idiom, da der er tale om et fornavn og et efternavn for én og samme person, Pontius Pilatus. I begge sprog betyder idiomernes det samme, nemlig 'at måtte henvende sig til mange forskellige instanser for at få afgjort sin sag'.

En relativt stor procentdel af idiomparallelisme skyldes naturligvis direkte indlån fra oversættelserne af Bibelen, som er en af de vigtigste kilder til russisk og dansk idiomatik. Især

Matthæusevangeliet har beriget begge sprog med mange billedlige vendinger – ca. halvdelen af alle danske og russiske idiomer af nytestamentlig oprindelse stammer derfra. Dette bemærkelsesværdige forhold kan muligvis forklares med, at Matt. rummer langt flere Jesus-ord og -udtryk i forhold til andre skrifter i Det Nye Testamente. Matt. består hovedsageligt af talestof (udsagn af Jesus), heriblandt Bjergprædikenen (kap. 5-7), hvor Jesus giver menneskene en ny lov, som adskiller sig fra Moseloven. I denne tekst bryder Jesus på afgørende vis med buddet om, at man skal gengælde ondt med ondt. Det gamle princip og et fast udtryk *øje for øje, tand for tand* (2. Mos. 21, 24) fravælges og erstattes med et nyt etisk princip og et fast udtryk: "Slår nogen dig på din højre kind, vend også den anden til" (Matt. 5,39). Det, at man både på dansk og russisk kan skille fårene fra bukkene (*otdeljat' ovec ot kozlov*), danse efter ngns pibe (*pljasat' pod dudku*) og det fortabte får (*zabludšaja ovečka*), skyldes en fælles kilde, nemlig Matthæusevangeliet i Det Nye Testamente.

En gruppe idiomer har samme betydning, men forskellig form. De forskellige udtryk kan have betydning for billedlige associationer, som sprogbrugere forbinder med disse idiomer, fx i *Abrahams skød – kak u Christa za pazuchoj* ("som at være under armen på Kristus": 'være i en behagelig og tryk position'), et *tveægget sværd – palka o dvuch koncach* ("en stav med to ender" 'noget, som kan have både positive og negative konsekvenser'), *judaspenge – tridcat' srebrennikov* ("tredive sølvpenge": 'en økonomisk gevinst, som opnås ved forræderi').

Falske venner

Falske venner er sproglige enheder, der har samme form i to sprog, men forskelligt indhold. Denne type idiomer afkodes ofte forkert i fremmedsproget, fordi de på overfladen ligner hinanden. I nogle tilfælde lykkes det at overføre idiomet til et fremmedsprog, men i andre absolut ikke. Hvis man fx går *gennem ild og vand* (Luk. 16,17) på dansk, så udsætter man sig for besvær og fare for en andens skyld. Det russiske tilsyneladende ækvivalente idiom *projti ogon' i vodu* "gå gennem ild og vand" kan ikke være en ækvivalent til det danske idiom, da det i moderne russisk bruges i to andre betydninger, nemlig dels 'gennemgå mange prøvelser i livet; om en erfaren person', dels 'ikke have en helt pletfri fortid; om en snu person'.

Det samme gælder det danske idiom *noget falder i god jord* (Matt. 13,18), som i danske ordbøger forklares med 'blive godt modtaget', mens det russiske idiom *upast' na dobroju počvu* ("falde i god jord") betyder noget andet, nemlig 'give gode (ofte første) resultater'.

Selv om disse udtryk har den samme oprindelse, har de udviklet sig til at betyde noget forskelligt på de to sprog. Man kan sige, at en åbenlys overensstemmelse i formen langt fra er nogen garanti for betydningsmæssig overensstemmelse, da forholdet mellem form og indhold også for idiomer er vilkårligt.

Sammenfatning

Det er ikke så mærkeligt, at udlændinge har problemer med fremmedsprogs idiomatik. Jeg har kun gen-

nemgået et lille udvalg af idiomer i to forskellige sprog, nemlig idiomer, som har deres oprindelse i Det Nye Testamente. Men efter gennemgangen kan jeg konstatere, at forholdet mellem idiomerne i dansk og russisk ikke er så enkelt, som man umiddelbart kunne tro på baggrund af, at disse udtryk er kommet ind i sproget fra én og samme kilde. En relativt stor del idiom (ca. 40 % af de russiske og 10 % af de danske) har ikke et modsvarende udtryk i det andet sprog, og skal derfor omformuleres ved oversættelse. Nogle idiomer (6 %), der betyder det samme i de to sprog, afviger i formen, da de indeholder forskellige billeder. Andre udtryk (ca. 10 %), som ligner hinanden på overfladen, betyder noget helt forskelligt og må derfor på ingen måde erstatte hinanden i lignende sammenhænge.

Man kan pege på nogle kulturhistoriske faktorer, som har haft indflydelse på sprogbrugernes forskellige udvalg af det bibelske materiale i de to sprog. To vigtige er gudstjenestens sprog og forskellige bibeloversættelser. I de sidste 130 år har den synodale oversættelse af Bibelen (1876) været den eneste bibeloversættelse i Rusland, som har været kanonisk og officielt godkendt af Den Russiske Ortodokse Kirke, hvorimod den sidste danske anerkendte oversættelse af Bibelen er fra 1992 (Det Danske Bibelselskab), hvis sprog er blevet moderniseret i forhold til den foregående oversættelse af Bibelen fra 1948. Dette er en af årsagerne til, at russiske udtryk, sammenlignet med de danske, i højere grad er præget af forældede træk. Desuden er gudstjenesten i Rusland gennem århundreder blevet

gennemført på kirkeslavisk, hvor de mange bibelske citater er kommet fra og blevet faste vendinger.

Generelt kan man sige, at de danske udtryk af nytestamentlig oprindelse i højere grad har bevaret deres oprindelige form og betydning sammenlignet med de tilsvarende russiske udtryk. Dette hænger muligvis sammen med, at Bibelen og religionsudøvelsen har været undertrykt i Sovjetunionen, dvs. i mere end 70 år. Efter Sovjetunionens opløsning blev Den Russiske Ortodokse Kirke og Bibelen meget populær blandt den russiske befolkning, og mange bibelske ord og udtryk er strømmet ind i sproget, men betydningen og grundformen af flere af dem er fortsat uklar for mange russere. Danskerne har ikke haft sådan et forbud, og desuden er kristendomskundskab et obligatorisk fag i danske folkeskoler og gymnasier, men udbydes som regel ikke i de russiske folkeskoler og gymnasier. Således har bibelske udtryk haft en lang og uafbrudt anvendelseshistorie i Danmark.

*Oxana Steen, f. 1974,
cand.mag. i Russisk og Lingvistik,
fra Københavns Universitet*

Artiklen bygger på min specialeafhandling, *En kontrastiv analyse af russiske og danske idiomer af bibelsk oprindelse. Analyser af idiomernes formelle, semantiske og funktionelle træk*. Københavns Universitet, 2006.

Årets ord – de første nomineringer

I Mål og Mæle 3/06 lancerede vi kampagnen *Årets ord*. Det er ganske vist for tidligt at kåre det i skrivende stund – det vil ske kort før jul –, men vi kan godt tyvstarte lidt og bringe en i første omgang ukommenteret liste over nomineringer fra både læsernes og Redaktionens hånd. Vi vil som sagt behandle forslagene og kommentarerne til dem udførligt i nr. 1/07. Mellem jul og nytår håber vi så på, at medierne omtaler forslagene. Her er de første nomineringer, nogle med forklaringer:

1. **friværddi** (Jens Sønderup, Ringsbjerg)
2. **Muhammed-hacker** [person, som saboterer danske hjemmesider i protest mod Jyllands Postens karrikaturtegninger] (Ingrid B. Lauritsen)
3. **karikatur-krise, -strid**
4. **wellness** [behandlinger af kroppen mhp. både sundhed, kosmetik og nydelse] (Kjeld Kristensen)
5. **berlusconificering** [gradvis større borgerlig dominans af medierne] (Sidsel Jespersen)
6. **überseksuel** [om mand, som er maskulin, men samtidig ansvarlig og æstetisk] (Adam Hyllested)
7. **happy slapping** [vold blandt børn og unge, som filmes med mobiltelefoner og distribueres]
8. **ommer** (Lea Joensen)
9. **Muhammed-tegning, Muhammed-krise**
10. **blog, blogge, blogger, weblog, blogosfære** [en *blog* er en ofte uformel hjemmeside med især kommentarfunktion, som hyppigt opdateres] (Line Pedersen, København)
11. **Faderhuset, Ungdomshuset**
12. **kulturkamp** (Torben Kristiansen)
13. **jeg-automat** [Jørgen Jensens teologisk begrundede betegnelse for det moderne menneske]
14. **strålekanon** [udstyr til behandling af kræft; meget omtalt i forbindelse med „Kræftskandalen“]
15. **methyldparathion** [den plantegift, som Cheminova har solgt i tredje-verdenslande]
16. **sammenhængskraft** [begreb præget af Jespersen og Pittelkow] (Torben Kristiansen)
17. **news**
18. **polonium** [det radioaktive stof, den russiske agent Litvinenko blev forgiftet med]
19. **podcast** [metode til at udsende multimediefiler på Internettet] (Jeppe Morgenthaler)
20. **gratisavis**

KØBENHAVNS UNIVERSITET

INSTITUT FOR NORDISKE STUDIER OG SPROGVIDENSKAB

LINGVISTISK BIBLIOTEK

Njalsgade 122.5.23

2300 København S